Úvod do informačních technologií

Luděk Matyska

FI MU

Základní podmínky

- Přednášky nejsou povinné
- Zhruba od listopadu budou na webu k dispozici slidy z přednášky
- Zkouška je pouze písemná
  - Termíny oznámím do konce října (2 řádné, jeden kombinovaný, jeden pouze opravný)
  - Jeden náhradní termín
  - Vzhledem ke kapacitním omezením doporučuji rané termíny
  - Prototypové zadání písemky dám k dispozici koncem listopadu
- Studijní literatura uvedena u sylabu
- Přednáška je nahrávána na video

Cíle přednášky

- Základní orientace v oblasti informačních technologií.
- Úvod do technického a programového vybavení současných počítačů a propojovacích sítí.
- Etické a sociální rozměry informačních technologií.
- Systémový (konceptuální) pohled na celou oblast.
- „Průvodce“ následujícím studiem

Dualita Informatiky

- Unikátní kombinace reálných a abstraktních (virtuálních) systémů
  - Technické komponenty (*hardware*): podléhají fyzikálním zákonům
  - Programy (*software*): „ztělesnění“ abstraktních konstrukcí

Dualita Informatiky

- Unikátní kombinace reálných a abstraktních (virtuálních) systémů
  - Technické komponenty (*hardware*): podléhají fyzikálním zákonům
  - Programy (*software*): „ztělesnění“ abstraktních konstrukcí
- Důsledky:
  - Virtuální prostředí
  - Pocit, že IT stojí mimo „realitu“
  - Fenomém *vaporware*

Dekompozice

- Dva rozměry:
  - Od fyzické po programovou vrstvu
  - Různé komponenty na téže vrstvě

Dekompozice

- Dva rozměry:
  - Od fyzické po programovou vrstvu
  - Různé komponenty na téže vrstvě
- Příklady:
  - ISO OSI síťový model: např. linková, transportní a aplikační vrstva

Dekompozice

- Dva rozměry:
  - Od fyzické po programovou vrstvu
  - Různé komponenty na téže vrstvě
- Příklady:
  - ISO OSI síťový model: např. linková, transportní a aplikační vrstva
  - Vrstvy operačního systému: např. kernel, ovladače, překladače, aplikace

Dekompozice

- Dva rozměry:
  - Od fyzické po programovou vrstvu
  - Různé komponenty na téže vrstvě
- Příklady:
  - ISO OSI síťový model: např. linková, transportní a aplikační vrstva
  - Vrstvy operačního systému: např. kernel, ovladače, překladače, aplikace
  - Různé typy procesorů

Dekompozice

- Dva rozměry:
  - Od fyzické po programovou vrstvu
  - Různé komponenty na téže vrstvě
- Příklady:
  - ISO OSI síťový model: např. linková, transportní a aplikační vrstva
  - Vrstvy operačního systému: např. kernel, ovladače, překladače, aplikace
  - Různé typy procesorů
  - Různé programovací jazyky

Disciplíny

- Technické prostředky
  - Architektura počítačů a sítí

Disciplíny

- Technické prostředky
  - Architektura počítačů a sítí
- Programové prostředky
  - Operační systémy
  - Programovací jazyky
  - Aplikace

Technické prostředky – základní pojmy

- Procesor(–řadič)–paměť–periferie: von Neumannova architektura

Technické prostředky – základní pojmy

- Procesor(–řadič)–paměť–periferie: von Neumannova architektura
- Řízené zpracování *dat*

Technické prostředky – základní pojmy

- Procesor(–řadič)–paměť–periferie: von Neumannova architektura
- Řízené zpracování *dat*
- Jiné modely architektury:
  - Turingovy stroje
  - Dataflow přístup
  - Objektově-orientovaná
  - Deklarativní (funkcionální či logická)

Procesor

- Stroj vykonávající *instrukce*
- Vnitřní hodiny: takt procesoru
- Základní jednotka sekvenční (ALU)
- Může obsahovat více jednotek: vnitřní paralelismus
- Instrukční cyklus: výběr a provedení instrukce jednou jednotkou

Typy procesorů

- Univerzální
  - CISC: Complex Instruction Set Computer
  - RISC: Reduced Instruction Set Computer
  - . . .
- Specializované
  - Vektorové
  - Embedded
  - . . .

Paměť (vnitřní)

- Uchovává data
- Přímo adresovatelná: sloupec a řádek
  - Rozsah adres: 16, 32, 64, . . . bitů
- Cyklus paměti: doba nezbytná pro vystavení nebo zápis dat
- Vzpamatování se po provedené operaci, prokládání pamětí
- Statická vs. dynamická paměť, volatilita
- Hierarchie pamětí
  - Rychlá—pomalá
  - Drahá—levná

Paměť (vnitřní)

- Uchovává data
- Přímo adresovatelná: sloupec a řádek
  - Rozsah adres: 16, 32, 64, . . . bitů
- Cyklus paměti: doba nezbytná pro vystavení nebo zápis dat
- Vzpamatování se po provedené operaci, prokládání pamětí
- Statická vs. dynamická paměť, volatilita
- Hierarchie pamětí
  - Rychlá—pomalá
  - Drahá—levná
  - Ilustrace *ekonomického imperativu* v IT

Periferie

- Zajišťují vstup/výstup informací:
  - komunikace s uživatelem
  - permanentní ukládání dat
  - komunikace s jinými systémy

Komunikace s uživatelem

- Interaktivní
  - Klávesnice: vstup
  - Myš, tablet, stylus, . . . : vstup
  - Obrazovka: výstup i vstup
  - Zvuk: výstup i vstup
- Dávkové: prostřednictvím jiných zařízení

Permanentní ukládání dat

- Paměti (ROM, PROM, EPROM, NVRAM)
- Disky
  - Magnetické
  - Magnetooptické
  - Optické
- Pásky
- Sítě

Permanentní ukládání dat

- Paměti (ROM, PROM, EPROM, NVRAM)
- Disky
  - Magnetické
  - Magnetooptické
  - Optické
- Pásky
- Sítě
- Papír: *trvanlivost!*

Komunikace

- Počítačové sítě
  - Drátové
    - Elektrické
    - Optické

Komunikace

- Počítačové sítě
  - Drátové
    - Elektrické
    - Optické
  - Bezdrátové
    - Radiové vlny
    - Optické

Komunikace

- Počítačové sítě
  - Drátové
    - Elektrické
    - Optické
  - Bezdrátové
    - Radiové vlny
    - Optické
    - Akustické

Komunikace

- Počítačové sítě
  - Drátové
    - Elektrické
    - Optické
  - Bezdrátové
    - Radiové vlny
    - Optické
    - Akustické
- Mechanické

Speciální periferie

- Virtuální realita
  - Brýle a helmy
  - 3D projekce a prostorový zvuk
  - Haptika (rukavice, . . .)
  - Detekce polohy a pohybu

Speciální periferie

- Virtuální realita
  - Brýle a helmy
  - 3D projekce a prostorový zvuk
  - Haptika (rukavice, . . .)
  - Detekce polohy a pohybu
- Wearable computers

Co je to *počítač*?

- Standardní pohled:
  - Procesor(y)
  - Paměť
  - Periferie
- Možné i jiné pohledy
  - Buněčné automaty
  - Neuronové počítače
  - ...

Paralelní systémy

- Úzce propojené (tightly coupled)
- Volně propojené (loosely coupled)
- Distribuované
- Gridy

Úzce propojené systémy

- Často společná paměť
- Minimální vliv vzdálenosti procesorů
- Speciální propojení procesorů a pamětí
- Vhodné pro tzv. *jemný* paralelismus
- Typický výpočetní model: sdílená paměť (i kdyby byla pouze virtuální)

Volně propojené systémy

- Převážně distribuovaná paměť (každý procesor zvlášť)
- Vzdálenost procesorů může hrát roli
- Speciální propojení procesorů
- Výrazně vyšší latence (zpoždění) v meziprocesorové komunikaci ($\approx \mu$s a méně)
- Existence operací `remote put` a `remote get` pro přístup do paměti vzdáleného procesoru
- Typický výpočetní model: zasílání zpráv

Distribuované systémy

- Rozšíření předchozího modelu
- Vždy distribuovaná paměť
- Vzdálenost procesorů hraje významnou roli
- Propojení procesorů často formou běžné LAN sítě
- Vysoká latence v meziprocesorové komunikaci ($1 - 100\mu$s)
- Typický výpočetní model: zasílání zpráv

Gridy

- Systém distribuovaný po geograficky rozsáhlých prostorech (země, kontinent, . . .)
- Propojeny samostatné počítače (včetně paralelních)
- Propojení počítačů WAN sítí
- Extrémně vysoká latence v meziprocesorové komunikaci (desítky ms)
- Prakticky jediný výpočetní model: zasílání zpráv

Programové vybavení

- Nadstavba technických prostředků
- Vrstvy operačního systému:
  - Technické vybavení

    Správa paměti

    Správa procesů

    Správa periferií (I/O)

    Správa souborů dat

    Uživatelský prostor (nepřesné)

Programové vybavení – jiný pohled

- Operační systém
  - UNIX, Linux, OS/370, MS Windows, . . .
- Programovací jazyky
  - C, Pascal, Ada, Occam, ML, Prolog, perl, python, Java, . . .
- Podpůrné nástroje
  - debuggery, profilery, . . .
- Aplikační programy

Programovací jazyky

- Rozlišujeme
  - Styl
  - Míru abstrakce
  - „Dialekt“

Programovací jazyky – styl

- Imperativní/Procedurální: C, Fortran
- Objektově orientované: Java, C++
- Deklarativní/Funkcionální: ML, Lisp, MIRANDA
- Deklarativní/Logické: Prolog, GHC
- S jediným přiřazením: SISAL
- Produkční systémy: OPS5
- Semantické sítě: NETL
- Neuronové sítě: SAIC ANSpec

Procedurální vs. deklarativní styl

```
fac := 1;
if n > 0 then
  for i:=1 to n do
    fac := i*fac;
```

```
|   fac(0)   := 1;
|   fac(n>0) := n*fac(n-1);
|
|
|-----------------------------
|
|   fac(0,1).
|   fac(N,F1*N) :- fac(N-1,F1).
|
```

Programovací jazyky – míra abstrakce

- Strojový jazyk: přímo kódy jednotlivých instrukcí
- Assembler: jména instrukcí, operandy, pojmenované cílové adresy skoků
- Vyšší jazyky: obecné konstrukty, tvoří „kontinuum“
  - Agregované datové typy
  - Cykly namísto skoků
  - Procedury a funkce
  - Procesy a vlákna

Programovací jazyky – implementace

- Překladače
  - Zdrojový kód–mezijazyk–strojový jazyk
  - Překlad a sestavení

Programovací jazyky – implementace

- Překladače
  - Zdrojový kód–mezijazyk–strojový jazyk
  - Překlad a sestavení
- Interprety
  - Abstraktní počítač
  - Vhodné pro složité operace (např. práce s texty, s maticemi a algebraickými objekty)

Programovací jazyky – implementace

- Překladače
  - Zdrojový kód–mezijazyk–strojový jazyk
  - Překlad a sestavení
- Interprety
  - Abstraktní počítač
  - Vhodné pro složité operace (např. práce s texty, s maticemi a algebraickými objekty)
- Just-in-time překladače (nejen Java)
  - Známy již od osmdesátých let (řešil se tak nedostatek paměti)

Výpočetní model

- Souvislost mezi *architekturou* a *jazyky*
  - von Neumannova architektura a imperativní jazyky
  - objektová architektura a objektově orientované jazyky
  - redukční architektura a funkcionální programování

Výpočetní model – varianty

- Datově orientovaný (nejpoužívanější)
- Objektový
- Funkcionální
- Logický

Aplikace

Dávají počítačům smysl

- Vědecko-technické výpočty (vojenství: atomová bomba)

Aplikace

Dávají počítačům smysl

- Vědecko-technické výpočty (vojenství: atomová bomba)
- Zpracování informací (Hollerith/IBM: census USA)

Aplikace

Dávají počítačům smysl

- Vědecko-technické výpočty (vojenství: atomová bomba)
- Zpracování informací (Hollerith/IBM: census USA)
- Zábava (počítačové hry, video-on-demand)

Aplikace

Dávají počítačům smysl

- Vědecko-technické výpočty (vojenství: atomová bomba)
- Zpracování informací (Hollerith/IBM: census USA)
- Zábava (počítačové hry, video-on-demand)
- Řízení (management, control)

Společenské aspekty

- Nástroj vědy
- Komunikace
- Zábava

Společenské aspekty

- Nástroj vědy
- Komunikace
- Zábava
- Kriminální činnost

Nástroj vědy

- Původní použití počítačů
- Trvale klíčový směr využití
- Ovlivňuje způsob vědecké práce
  - Experimenty versus simulace
  - Statistické zpracování velkých souborů
    - Astronomie
    - Bio-informatika
  - Virtuální vědecké týmy (spolupráce)
- Formule 1 výpočetní techniky

Komunikace

- Komunikace mezi počítači
- komunikace mezi lidmi (případně člověk–automat) – opět roste význam
  - Telefony
  - Faxy
  - Mobilní komunikace
- Změna forem spolupráce (B2B, B2C, C2C)
- Zvýšení fragility společnosti

Zábava

- Televize
- Počítačové hry
- Pasivní versus aktivní přístup
- Peer to peer sítě (Napster, Gnutella, . . .)
- Virtuální realita

Kriminální činnost

- Kriminalita bílých límečků
- Zneužívání zdrojů na síti (účty, výpočetní výkon, kapacita sítě, poštovní služby, . . .)
- Krádeže informací (čísla kreditních karet, telefonní linky, špionážní činnost)
- Viry
- Záměrně špatné informace

Právo a etika v IT

- V podstatě inženýrská disciplína avšak neinženýrské přístupy (shrink wrap licence, minimální odpovědnost za chyby, . . .)
- Kódy/normy správného chování/přístupu
- Faktická a právní odpovědnost
- IPR (Intellectual Property Rights), autorská ochrana, softwarové patenty

Číselné soustavy

- Definovány základem: desítková, dvojková, osmičková, šestnáctková
- Volně mezi sebou převoditelné (celá čísla bez ztráty přesnosti)
- Celá čísla a zlomky
- Reálná čísla
- Konečná reprezentace

Číselné soustavy

- Definovány základem: desítková, dvojková, osmičková, šestnáctková
- Volně mezi sebou převoditelné (celá čísla bez ztráty přesnosti)
- Celá čísla a zlomky
- Reálná čísla
- Konečná reprezentace
- První počítače v desítkové soustavě

Dvojková soustava

- Základ číslo dvě:
  - pouze dvě číslice/dva stavy
  - vhodná pro reprezentaci v elektrických systémech

Dvojková soustava v počítači

- Konečná reprezentace: interval hodnot
- Pro reálná čísla:
  - Rozlišitelnost (nejmenší zobrazitelné číslo): $X + \epsilon > X$ a $X + \epsilon/2 = X$
  - Přesnost (rozsah)
  - Zobrazení: mantisa `m` a exponent `e`

    $0 \leq \mathtt{m} \leq 1 \wedge x = m.2^e$
- Záporná čísla:
  - Přímý kód
  - Inverzní kód
  - Dvojkový doplňkový kód

Záporná čísla – zobrazení

- Přímý kód:
  - Přidáme znaménko
  - Dvě nuly: $+0$ a -0 $(10\ldots00)$
  - Rozsah: $\langle -\mathrm{MAX}, -0\rangle$ a $\langle +0, +\mathrm{MAX}\rangle$
- Inverzní kód:
  - Přidáme znaménko
  - Dvě nuly: $+0$ a -0 $(11\ldots11)$
  - Rozsah: $\langle -\mathrm{MAX}, -0$ a $\langle +0, +\mathrm{MAX}\rangle$

Záporná čísla – zobrazení

- Dvojkový doplňkový kód:
  - Inverze bitu a přičtení jedničky
  - Pouze jedna nula ($11\ldots11$ je -1)
  - Nesymetrický rozsah: $\langle -\mathrm{MAX}-1, -1\rangle$ a $\langle +0, +\mathrm{MAX}\rangle$
- Skutečně používán v počítačích

Rozsahy čísel

- Podle počtu bitů:
  - Byte: 8 bitů, tj. $\langle 0, 255 \rangle$ nebo $\langle -128, 127 \rangle$
  - Půl slovo, 2 byte: 16 bitů, tj. $\langle 0, 65535 \rangle$ nebo $\langle -32768, 32767 \rangle$
  - Slovo, 4 byte: 32 bitů, tj. přibližně $\langle -2.10^9, 2.10^9 \rangle$
  - Dvojslovo (nebo dlouhé slovo), 8 byte: 64 bitů, tj. přibližně $\langle -9.10^{18}, 9.10^{18} \rangle$

Racionální čísla

- Formát dle IEE 754
- Součásti:
  - Znaménko
  - Mantisa (přímý kód, normalizace)
  - Exponent (v kódu posunuté nuly)

Racionální čísla

- Normalizace mantisy:
  - Nejvyšší bit vždy jedna: $1.aaaaaa$; 1 nezapisujeme
  - Nejmenší číslo: $1.0 \times 2^{2^{n-1}+1}$
- Exponent (n bitů, dvojková soustava)
  - Přičteme $2^{n-1} - 1$, abychom získali správnou hodnotu pro uložení
  - 000000001 je -126
  - 111111111 je 128
- Zvláštní a nenormalizovaná čísla

Racionální čísla II

- Rozsah zobrazení: $\langle$Největší záporné, Největší kladné$\rangle$
- Přesnost zobrazení: počet bitů mantisy$+1$
- Rozlišitelnost: nejmenší nenulové číslo
  - Normalizované vs. nenormalizované (2^mkrát menší, m počet bitů mantisy)

Jiné soustavy

- Osmičková
  - $001\,101\,101\,111_2 = 1557_8 = 879_{10}$
- Šestnáctková
  - $0011\,0110\,1111_2 = 36F_{16} = 879_{10}$
- Používány především pro „hutný“ zápis binárních čísel

Operační systémy – trocha historie

- Bootstrap loader
- Spooling
  - Nezávislé zavádění programu a jeho vykonávání
  - Vyžaduje DMA (Direct Memory Access)
  - Zavedlo *multiprogramování*
  - Stále zpracování *dávek* (batch processing)
- Timesharing
  - Virtualizace počítače/CPU
  - Zpracování *interaktivních* úloh
  - Souvisí se zavedení *disků* (Direct Access Storage Device, DASD od IBM, 60tá léta)

Operační systémy: účel

- *Zkrásnění*:
  - Zjednodušení práce s počítačem
    - Práce s pamětí
    - Práce se soubory
    - Přístup k periferiím

Operační systémy: účel

- *Sdílení*:
  - Zajistit sdílení vzácných zdrojů
  - Musí zajistit:
    - Aby to vůbec fungovalo
    - Aby to fungovalo účinně (využití, propustnost, rychlost odezvy)
    - Aby to fungovalo správně
      - Omezení následků chyb (avšak pozor na chyby v samotném operačním systému)
      - Oprávnění k přístupu (autentizace a autorizace)

OS: problém časování

- Periferie výrazně pomalejší než procesor
- Příklad
  - 1 GHz Pentium IV: 1.10^9 operací za sekundu
  - Běžný disk: 10 ms pro přečtení 1 byte
  - Poměr $1 : 10\,000\,000$
  - Stejné zpomalení člověka: 1 úhoz na klávesnici cca 20 dní.
- Možné řešení: prokládání I/O a výpočtu
  - `Spusť diskovou operaci`

    `Prováděj instrukce nad jinými daty (alespoň 1~milion instrukcí)`

    `Počkej na dokončení`

    Příliš těžkopádné a složité

OS časování: jiné řešení

```
Proces 1 {
Spusť diskovou operaci
Počkej na dokončení
Zpracuj získaná data
}
Proces 2 {
Nějaká jiná aplikace
}
```

- Přehlednější
- OS musí „přepínat“ mezi procesy (*priorita*)

OS: paměť

- Většina paměti nevyužita
  - Zpracování cyklu (zbytek programu)
  - Zpracování konkrétních dat (ostatní neaktivní)
  - Čekání na I/O
- *Virtualizace* paměti
  - Data a programy na disku
  - Do paměti *na žádost*
  - Umožňuje
    - Každý program má „celou“ paměť
    - Program může adresovat více jak rozsah fyzické paměti
- Ochrana paměti

OS: základní složky

- Procesy a jejich správa
- Paměť a její správa
- Periferie a jejich správa
- Systém souborů
- Ochrana a bezpečnost

Procesy

- Proces je abstrakce průchodu programem
  - Sekvenční model: program = 1 proces
  - Paralelní model: program $>$ 1 proces
- Proces má *interní stav*, charakterizovaný
  - programovým čitačem (program counter)
  - zásobníkem (volání funkcí a procedur)
  - vlastní pamětí pro data

Typy procesů

- Klasické (heawy-weigth) procesy (např. UNIX)
  - Všechna data privátní
  - Sdílen pouze program (read-only)
- *Lehké* (light-weigth) procesy či Vlákna (threads)
  - Minimum vlastní paměti
  - Většina dat sdílena

Procesy detailněji

- Vytvoření procesu
  - `fork()` a jeho varianty
  - *Přesná* kopie původního procesu
  - *Rodič* a *potomek*
  - První proces v OS vytvářen jinak (`init` v Unixu)
- Stavy
  - Start/vytvoření, připraven (ready), běží (running), je blokován (čeká), skončil

Synchronizace – problém

- Race condition: soupeření v čase
  - ```
    Proces P {
    Load RegistrA, X
    Load RegistrB, Y
    Add RegistrA, RegistrB
    Store RegistrA, X   # X+=Y
    ```
- Dvě instance procesu P
- Nedefinovatelné výsledky
    ```

Synchronizace – řešení

- Semafory
- Monitory
- Smrtelné objetí (deadlock)
- Odstranění sdílených zdrojů: zasílání zpráv
  - Synchronizace na úrovni zasílání a přijímání zpráv
  - Buffery

Procesy – plánování

- Sdílení (timesharing)
  - časové kvantum
  - přerušení
- Prioritní
  - Statistické
  - Real-time
- Plánovač (scheduler)

Správa paměti

- Dvě základní operace:
  - alokuj/přiděl pamět (velikost, vrací počáteční adresu)
  - dealokuj/uvolni paměť (velikost a počáteční adresa)
  - Většinou závislé (lze uvolnit jen přesně totéž, co jsme alokovali dříve)
  - Doplňková operace: změň rozsah alokované paměti (reallocate)
- Organizace paměti
- Čištění paměti (garbage collection)

Správa paměti OS

- Virtualizace paměti – nutno uvolnit fyzickou paměť
- Swapping
  - Celých procesů
  - „Děr“ v paměti
- Stránkování
- Segmentace

Ochrana a bezpečnost

- Ohrožení:
  - Přístup (čtení)
  - Zápis (modifikace)
  - Znepřístupnění služby (denial of service)
- Trojský kůň
  - Vydává se za něco, co není
- Viry

Principy návrhu bezpečných systémů

- Zveřejnění algoritmů
- Standardní nastavení = žádný přístup
- Pravidelné kontroly
- Minimální oprávnění
- Jednoduchý a uniformní mechanismus
- Úrovně oprávnění

Client-server model

- Distribuované počítání: rozložení úkolů na více prvků
- Client-server model
  - Speciální případ distribuovaného počítání
  - Více strukturované
  - Asymetrické: *klient* posílá požadavek na zpracování *serveru*
  - Server pro jednoho klienta může být klientem pro jiný server.

Vlastnosti modelu client-server

- Klient a server samostatné procesy
- Na stejném nebo různých počítačích
- Interní informace je „soukromá“ pro každý proces
- Komunikují tzv. peer-to-peer protokolem

Společné vlastnosti

- Interoperabilita
- Portabilita
- Integrace
- Transparence
- Bezpečnost

Příklady

- `telnet`
- X Window systém na Unixu
- Světová pavučina (World Wide Web)

Třívrstevný model

- Základní rozčlenění
  - Data
  - Logika
  - Prezentace
- Sousední možno kombinovat/rozdělit (tj. např. Logika může být součástí datové i prezentační vrstvy, a to i současně)

„Tlustý“ a „tenký“

- Platí pro server i klient, podstatné zejména v souvislosti s klienty
- „Tlustý“ (fat) klient:
  - Značná spotřeba lokálních zdrojů (CPU, paměť, disk)
  - Komplexní provedení i instalace
  - Příklad: Mozilla
- „Tenký“ (thin) klient:
  - Jednodušší
  - Snadná správa
  - Menší škálovatelnost (příliš mnoho práce dělá server)
  - Zpravidla vyšší nároky na propustnost sítě

Middleware

- „Zkratka“ v rámci protokolů
- Komunikace přímo na vyšší abstraktní úrovni
- Realizuje jednu (RPC) nebo více (DCE) funkcí

Middleware – příklady

- Primitivní: přenos souborů
- Základní: RPC (Remote Procedure Call)
- Integrované: DCE (Distributed Computing Environment)
- Distribuované objektové služby: CORBA, OGSA (Open Grid Service Architecture)

CORBA

- Common Object Request Broker Architecture
- Základem ORB: vrstva, která zprostředkovává komunikaci (middleware pro middleware)
- Kompomenty:
  - Rozhraní (řetězce)
  - Pojmenování (naming service)
  - „Obchodní“ služba (trader)

Mobilní systémy

- Inherentně distribuované
- Často klient-server model
- Tencí i tlustí klienti
  - Kompromis mezi výkonem a propustností sítě/připojení
- Konvergence
  - Od notebooků po mobilní telefony

Návrh – principy

- efektivita
- robustnost
- flexibilita
- přenositelnost
- kompatibilita

Efektivita

- Maximální využití dostupných zdrojů
- Použití jednoduchých a jasných principů
- Dekompozice návrhu
  - Objektově orientovaný návrh (pozor na přílišnou fragmentaci)
  - Agenti
  - Komponentní programování

Robustnost

- Schopnost úspěšně se vzpamatovat po výpadku
- Řešeno redundancí (standardní inženýrské řešení): snižuje ovšem pozorovanou efektivitu
  - První výzkum v ČR koncem 50. a začátkem 60. let (Ing. Svoboda)
  - Běžné trojnásobné jištění (např. řídící počítače atomových ponorek USA)
- V současné době zájem o *self-healing* programy

Flexibilita

- Možnost úpravy (adaptace] podle změněných potřeb
- Často používána ve významu *rozšiřitelnost* (extenzibilita)
  - Definuje a fixuje se rámec (framework)
  - Přidání nové složky bez změny rámce snadné
  - Případně hierarchie rámců (přidání či modifikace nového rámce)

Přenositelnost

- Úzce souvisí s operačními systémy
- Dostatečná abstrakce detailů
  - Virtuální „disk“ namísto konkrétního zařízení
  - Programy psány bez odkazů na speciální vlastnosti
- Využití standardů
- Opět možný rozpor s požadavkem efektivity

Kompatibilita

- Odstínění specifických detailů
- Využití standardů
- Efektivita?

Externí požadavky (na funkcionalitu OS)

- Stejný (podobný) hw a různé priority
  - Server: např. stabilita, bezpečnost, propustnost
  - Pracovní stanice: např. snadnost ovládání, rozumný výkon ve všech oblastech
  - Specializovaná grafická stanice: maximalizace grafického výkonu
  - Řídící systém: požadavky real-time, robustnost,

Bezpečnost

- Snižuje snadnost použití
- Klade dodatečná omezení na uživatele (disciplina)
- Větší nároky na správu systému
- Srovnání: MS Windows 95 versus MS Windows NT

Klasifikace OS

- Monolitický
- Vrstvený
- Modulární
- mikro-kernel

Monolický OS

- Původní operační systémy (proprietární)
- Abstrakce nepoužívána příliš *dovnitř*
- Nejasné rozlišení funkcí uvnitř operačního systému
- uvVelké, špatně rozšiřitelné, špatně udržovatelné
- Poplatné době pomalejšího vývoje hardware a jeho vysoké ceny

Vrstvený OS

- Vrstvy odpovídají procesům správy:
  - Správa CPU
  - Správa paměti
  - Správa periferií
  - Správa systému souborů
- Lepší abstrakce
- Komunikace mezi vrstvami

Modulární OS

- Moduly namísto vrstev
- Zapouzdření (enkapsulace) funkcí
- Komunikace mezi moduly
- Příbuzný objektovému přístupu
- Lepší údržba
- Riziko vzniku „fatware“

Kernel operačního systému

- Kernel, též *jádro* operačního systému:
  - Základní složka operačního systému
  - Odpovídá za:
    - Alokaci a správu zdrojů
    - Přímé ovládání hardware (nízkoúrovňové interfaces)
    - Bezpečnost
- Mikrokernel:
  - *Malé je pěkné*
  - Modulární přístup, malé moduly odpovídající za konkrétní operace
  - Řada funkcí až v uživatelském prostoru
  - Vysoce flexibilní, upravení operačního systému podle potřeby

Aplikační programová rozhraní (API)

- Definují způsob („calling conventions“) přístupu k operačnímu systému a dalším službám
- Definováno na úrovni zdrojového kódu
- Představuje *abstrakci* volané služby
- Účel:
  - Přenositelnost
  - Snadná správa kódu
- Další použití
  - Překlad mezi službami vysoké a nízké úrovně
    - Převod typů/struktury parametrů
    - Převod mezi způsoby předávání parametrů (by-value a by-reference)

API – příklady

- Práce se soubory:
  - Otevření: `int open(char *path, int oflag, ...)`
  - Čtení: `int read(int fildes, char *buf, unsigned nbytes)`
  - Zápis: `int write(int fildes, char *buf, unsigned nbytes)`
  - Zavření: `int close(int fildes)`
- Práce s pamětí:
  - Alokace paměti: `void *malloc(size_t size)`
  - Uvolnění paměti: `void free(void *ptr)`
  - Změna alokace: `void *realloc(void *ptr, size_t size)`

Periferie z pohledu (modulárního) OS

- Ovladače na nejnižší úrovni („nejblíže“ hardware)
  - Specifické „jazyky“ ovládání periferií na této úrovni
  - Práce se *signály* (např. změna stavu periferie)
  - Příklady
    - Práce s diskem
    - Ovládání klávesnice a myši (čtení signálů)
    - Grafika a ovládání grafických rozhraní
    - Síťové karty

Periferie – pohled „shora“

- Zpřístupněny prostřednictvím příslušného API
- Abstrakce: možnost výměny konkrétního zařízení (disk, síťová karta) bez vlivu na způsob použití
- Příznaky a klíče pro ovládání specifických vlastností: přenositelnost versus efektivita

Systém souborů

- Základní funkce:
  - Vytvoření souboru
  - Čtení a psaní z/do souboru
  - Odstranění (smazání) souboru
  - Spuštění souboru (soubor=program)
- Podpora na úrovni operačního systému

Struktura systému souborů

- Hierarchické systémy:
  - Kořen (root)
  - Adresáře jako speciální typ (meta)souboru: drží informace o souborech, nikoliv jejich vlastní data
- Databázové systémy:
  - Soubory (nebo jejich části) jako položka v databázi
  - Bohatší množina operací
  - Složitější implementace

Struktura souborů

- Posloupnost bytů – vnitřní struktura pro OS neznáma
- Posloupnost záznamů (records)
- Strom – každý uzel má vlastní klíč

Typ a přístup

- Typy souborů (v UNIXovém OS)
  - Řádné: běžné soubory
  - Adresáře: udržení hierarchické struktury
  - Speciální: přístup ke konkrétnímu zařízení (`/dev/mouse`, `/dev/audio`, `/dev/lp`); speciální `/proc` systém
  - Blokové: náhodný přístup na základní úrovni (`/dev/hd`, `/dev/kmem`)
- Přístupové metody; příklady:
  - Sekvenční
  - Náhodný (random)
  - Indexsekvenční (není v běžném UNIXu)

Struktura na disku

- Možné typy
  - Souvislé
    - souvislé posloupnost bloků (složitá alokace, plýtvání místem)
  - Provázaný seznam:
    - každý blok odkazuje na další (může růst, vyšší režie – pro ukazatel, složitý náhodný přístup)
  - Indexové:
    - Např. FAT (File Allocation Table) v MS DOSu
    - Tabulka pro všechny bloku na disku
    - Provázány odkazem na další blok daného souboru
  - `inodes`

Struktura – `inodes`

- Podobné indexovému
- Pevná délka tabulky pro každý soubor
  - Kratší soubory adresovány přímo
  - Pro delší soubory alokována další tabulka
  - Tabulky provázány hierarchicky (1., 2. a 3. úroveň)
- Flexibilní, malá režie

Volné bloky

- V tabulce
- Bitový vektor
- Provázaný seznam
- Většinou zpracovávány podle FCFS (First Come First Served)

Vyrovnávací paměť

- Obecně přístup pro skrytí *zpoždění* (latence)
- Nejčastěji používané bloky/soubory uloženy v paměti
- Pouze pro čtení (snazší) nebo i pro zápis
- Problém: konzistence při přístupech/zápisech z více míst
- Základní typy
  - Write-through: okamžitě po zápisu i na disk
  - Write-back: až po určité době (30 s)

Ochrana souborů

- Základní operace:
  - čtení, zápis (včetně vytvoření), smazání, prodloužení a spuštění souboru
- Ochranné domény:
  - Skupina, která má stejná práva
  - Např.: Já, moji přítelé, ostatní
  - Statické versus dynamické
  - UNIX: user—group—other

Řízení přístupu k souborům

- Access Control List, ACL (seznamy přístupových oprávnění); připojen ke každému souboru
  - Základní (z UNIXových systémů):
    - `r`: čtení souboru (čtení obsahu adresáře)
    - `w`: zápis souboru (včetně vytvoření)
    - `x`: spuštění (sestoupení do podadresáře)
  - Plné ACL: více práv, dynamická práce se skupinami
- Capability List, CL
  - Uspořádání podle domén, nikoliv podle souborů
  - Vhodné pro distribuované systémy
  - Schopnost (capability) tj. práva přístupu patří procesu a ten je může předávat dalším procesům

Ochrana přístupu uvnitř OS

- Kernel a uživatelský prostor
- Oddělení na hw úrovni
- Každá stránka někomu patří
- Pouze kernel má přístup k hardware
  - Kontroluje práva přístupu
  - Obsluhuje zařízení (pro všechny)
  - Garantuje serializaci přístupu
- Uživatelské procesy používají *volání* kernelu (jádra)

Přístup k paměti

- Příslušnost virtuálních stránek k procesu
- Výpadek stránky: nepovolený přístup
- Ochrana
  - Mezi procesem a jádrem
  - Mezi procesy
  - Uvnitř procesu

Přerušení

- Operační systémy obecně reagují na události (events)
- *Přerušení*: mechanismus, jak přerušit vykonávanou práci na základě externí příčiny (nějaké události)
- Vyžadují hw podporu
- Příklady
  - Přerušení od časovače (přeplánování procesů, timeout, . . .)
  - Přerušení od periferie (klávesnice, myš, síťová karta, . . .)
  - Přerušení z procesoru (dělení nulou, chybná operace, . . .)

Přerušení a jejich zpracování

- Obsluha přerušení realizována v kernelu
  - Zajištění serializace
  - Bezpečnost
- Vyvolá tzv. přepnutí kontextu
- Maskování přerušení: dočasné a trvalé (ztráta přerušení/události)
- Alternativou tzv. polling (opakované dotazování)
  - Zaměstnává procesor
  - Může zůstat v uživatelském prostoru (viz dále)